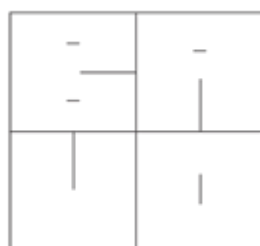

KONTEKSTI KULTURE

STUDIJE IZ HUMANISTIKE I UMJETNOSTI

BROJ IV
2026

An abstract graphic in the bottom right corner consisting of numerous wavy, vertical lines of varying thicknesses, creating a sense of movement and depth. The lines are a lighter shade of the background color.

DRUŠTVO
ZA
KULTURNI
RAZVOJ
BAUO

KONTEKSTI KULTURE | CONTEXTS of CULTURE
Studije iz humanistike i umjetnosti | Studies in Humanities and Arts

ISSN 3027-4222 | Štampano izdanje | *Printed Edition*
ISSN 3027-4818 | Elektronsko izdanje | *Electronic Edition*

Izdavač | *Publisher*

Društvo za kulturni razvoj „Bauo“ | *Association for Cultural Development “Bauo”*

Za izdavača | *For the Publisher*

Dušan Medin

Međunarodna naučna redakcija | *International Scientific Editorial Board*

Edidio Ivetić (Univerzitet u Padovi, Padova, Italija)
Dragana Radojičić (Etnografski institut SANU, Beograd, Srbija)
Boris Kavur (Univerzitet Primorska, Kopar, Slovenija)
Martina Blečić Kavur (Univerzitet Primorska, Kopar, Slovenija)
Tanja Petrović (Slovenačka akademija nauka i umjetnosti, Ljubljana, Slovenija)
Ljiljana Gavrilović (Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija)
Koraljka Kuzman Šlogar (Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, Hrvatska)
Amra Šaćić Beća (Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina)
Nenad Vujadinović (Univerzitet Donja Gorica, Podgorica, Crna Gora)
Zrinka Mileusnić (Univerzitet Primorska, Kopar, Slovenija)
Branko Banović (Etnografski institut SANU, Beograd, Srbija)
Nicholas Angeloff (Cal Poly Humboldt, Arkata, Kalifornija, Sjedinjene Američke Države)
Aleksandar Brkić (Goldsmiths Univerzitet u Londonu, London, Ujedinjeno Kraljevstvo)
Milena Jokanović (Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija)
Edin Jašarović (Univerzitet Crne Gore, Cetinje, Crna Gora)

Redakcija | *Editorial Board*

Edin Jašarović (Univerzitet Crne Gore, Cetinje, Crna Gora)
Stanka Janković Pivljanin (Službeni glasnik, Beograd, Srbija)
Dušan Medin (Univerzitet Donja Gorica, Podgorica, Crna Gora)
Jasmina Bajo (JU Kulturni centar „Nikola Đurković“, Kotor, Crna Gora)
Milica Stanić Radonjić (JU Muzeji i galerije Budve, Budva, Crna Gora)

Glavni urednik | *Editor-in-Chief*

Edin Jašarović (Univerzitet Crne Gore, Cetinje, Crna Gora)

Urednici broja | *Editors of the Volume*

Stanka Janković Pivljanin (Službeni glasnik, Beograd, Srbija)
Dušan Medin (Univerzitet Donja Gorica, Podgorica, Crna Gora)

KONTEKSTI KULTURE
STUDIJE IZ HUMANISTIKE I UMJETNOSTI

CONTEXTS *of* CULTURE
STUDIES IN HUMANITIES AND ARTS

IV

PETROVAC NA MORU
MMXXVI

Objavljeno uz podršku Ministarstva prosvjete, nauke i inovacija Crne Gore
u okviru Konkursa za sufinansiranje naučnoistraživačke djelatnosti u 2026. godini

*Published with the support of the Ministry of Education, Science and Innovation of Montenegro
as part of the Call for co-financing scientific research activities in 2026*

Časopis nije na prodaju, već se besplatno distribuira

The journal is not for sale and is distributed free of charge

Časopis i svi radovi licencirani su pod licencom Creative Commons
Attribution–NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

*The journal and all the articles are licensed under the Creative Commons
Attribution–NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License*

www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

SADRŽAJ | CONTENT

Riječ urednika broja | 7 | *Foreword By The Volume Editors* | 11

SVJEDOČANSTVA MISLI I VJERE | TESTIMONIES *of* THOUGHTS AND FAITH

Nusret Isanović | Ibn al-Haytham, nagovjestitelj moderne znanosti | 17

Tsvetan Theophanov | Tariq Ramadan: A Controversial Spokesperson
of The 'European Islam' | 35

Slaviša Raković | Albanske bektašije: od derviškog reda do zasebne
verske zajednice (i kulturne grupe) | 47

NASLJEĐE SUSRETA | LEGACIES *of* ENCOUNTER

Savo Marković | Italijanska korespondencija osmanskog Bara:
pismo dubrovačkim vlastima iz 1767. godine | 65

Dragana Kujović | Prilog obradi osmanske materijalne kulture u Crnoj Gori:
elementi zbirke metalnih predmeta iz Zavičajnog muzeja u Pljevljima | 75

Velida Mataradžija i Amina Ajdinović Mehović | Vakufi kao simboli
pripadnosti orijentalno-islamskom civilizacijskom krugu | 85

OGLEDALA RIJEČI | MIRRORS *of* THE WORDS

Ksenija Aykut i Stefani Miljković | Simbolika i značaj mačke u turskoj
književnosti i kulturi | 105

Melinda Botalić | Slika žene u romanu *Konak suza* turske spisateljice
Šebnem Işıguzel | 117

Predrag V. Jelenković | O osnovnoj terminologiji turske umetničke
muzike | 129

PRIKAZI | REVIEWS

Goran Pajović | *Luna podno Lovćena: kulturno nasljeđe islamskog stanovništva
Crne Gore u cetinjskim muzejima*, ur. Filip Kuzman, JU Narodni muzej Crne
Gore, Prijestonica Cetinje, Cetinje, 2023. | 145

Filip Kuzman | *Barski nišani u kontekstu analize i vremena: zbornik radova*,
ur. Goran Pajović i Burhan Čelebić, NVU Manoveki, Bar, 2024. | 149

Uputstva za autore | 153 | *Guidelines for Authors* | 163

VAKUFI KAO SIMBOLI PRIPADNOSTI ORIJENTALNO-ISLAMSKOM CIVILIZACIJSKOM KRUGU

Velida Mataradžija¹

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Amina Ajdinović Mehović²

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Sažetak: Islamska civilizacija predstavlja duhovno i materijalno nasljeđe muslimanskih naroda koje se razvijalo i gradilo na izvorima islama. Jedan od najvećih pokretača razvoja ove civilizacije jeste institucija vakufa (dobrotvornih zadužbina). Prve vakufe pronalazimo već u vrijeme poslanika Muhameda. Izgradnja vjerskih i obrazovnih objekata, a u kasnijem periodu i različitih privrednih, humanitarnih i društveno-korisnih ustanova zasnivala se na temelju vakufa. Njegova svrha je neprestano varirala jer je najbolji vakuf bio onaj za kojim su ljudi osjećali najveću potrebu. To je, na primjer, bilo održavanje javne česme ili vodovoda, popločavanje ulice, osvjetljavanje džamije, opremanje siromašne mlade za udaju, opskrbljivanje putnika hranom i odjećom, briga o siročadima, plaćanje poreza za siromašne i dr. Što su vakufi bili manji, to su ideje vakifa bile raznovrsnije. Takav je vakuf Fatime Kanite, kćeri Hajrizade Mehmed-efendije iz Sarajeva, koja određuje da se jedan dio sredstava iz njene zadužbine koristi za nabavku čarapa zimi za siromašnu djecu u mektebu mahale Gazi Mehmed-bega. Subašizade hadži Mehmed, sin Ahmedov iz Sarajeva, pored osiguranja sredstava za kupovinu hljeba siromašnoj djeci iz mekteba i mahale, odlučuje svake godine zavještati dvadeset tovara drva za mekteb u Timur-hanovoj mahali. Slobodazade Salih-aga, sin hadži Abdulaha, određuje da se iz njegovog vakufa daju plaće čistačima u hadži Durakovoj i Tabačkoj džamiji. Cilj ovog članka

¹ v_mataradzija@yahoo.com.

² amina.ajdinovic@hotmail.com.

je predstaviti pomenuta tri sarajevska vakufa iz osmanskog perioda. U radu će biti propitivana i uloga vakufa u kulturno-obrazovnom životu muslimana Bosne pod Osmanlijama.

Ključne riječi: vakuf, vakufnama, Sarajevo, mekteb, Fatima Kanita – kći Hajrizade Mehmed-efendije, Subašizade hadži Mehmed – sin Ahmedov, Slobodazade Salih – sin hadži Abdulahov

UVOD

Tradicija uspostavljanja vakufa potiče iz vremena poslanika Muhameda i njegovih prvih sljedbenika.³ Vakuf je imao značajnu ulogu u vjerskom, obrazovnom, privrednom i kulturnom životu svih muslimanskih zemalja i to u periodu od sredine VII do kraja XIX stoljeća. Od ranijih islamskih država instituciju vakufa naslijedile su Osmanlije. Osmanskim osvajanjem Bosanskog Kraljevstva, Bosna od druge polovine XV stoljeća postaje dijelom orijentalno-islamskog civilizacijskog kruga. Razvoj i jačanje institucija muslimana u Bosni pod osmanskom vlašću usko su povezani sa procesom širenja islama i nastankom gradova. Historija razvoja gradova u Osmanskom carstvu, ali i historija obrazovanja nedvojivi su od institucije vakufa.⁴

³ U zbirkama hadisa zabilježen je slučaj Omera ibn el-Hattaba koji je na savjet poslanika Muhameda zavještao jedan vrt (*Sahihul-Buhari Buharijeva zbirka hadisa*, 2, prijevod Hasan Škapur i grupa prevodilaca, Visoki saudijski komitet, Sarajevo, 2008, br. hadisa 2737. i 2764). Postoji i hadis koji se odnosi na čin uvakufljenja Ebu Talhe, koji je nakon objave ajeta: „Nećete postići dobročinstvo sve dok ne podijelite ono što volite...” (*Kur'an* 3:92), potaknut njegovom jasnom porukom došao i izjavio pred Allahovim Poslanikom da daje u vakuf svoje najdraže imanje, palmik Bejrhuau, u koji je i Poslanik često ulazio, sjedio u njegovu hladu i pio njegovu dobru vodu (*Sahihul-Buhari*, br. hadisa 2758. i 2769).

⁴ Zanimljivo je da neki bosanski gradovi imaju ili su imali u svom nazivu riječ vakuf, npr.

S obzirom na svrhu i namjenu, vakufi su razvrstani u sljedeće kategorije: a) vjerski (džamije, mesdžidi, musale, tekije); b) prosvjetni (mektebi, medrese, biblioteke); c) humanitarni (bolnice, sirotišta, javne kuhinje, konačišta, stipendiranje učenika, pomoć siromasima, siročadima, putnicima, dužnicima, zarobljenicima, bolesnima i zbrinjavanje napuštenih i bolesnih životinja); d) općedruštveni vakufi (vodovodi, javna kupatila, mostovi, sahat-kule, muslimanska groblja); e) privredni vakufi (bezistani, hanovi, zanatske radnje, mlinovi, stanovi i kuće) (Begović 1963: 17–31).

Institucija vakufa duboko je ukorijenjena u islamskoj vjeri. Brojni su kur'anski ajeti koji govore o dobročinstvu. „[...] Čestiti su oni koji vjeruju u Allaha i u Onaj svijet, i u meleke, i u knjige, i u vjerovjesnike, i koji od imetka, iako im je drag, daju rođacima, i siročadi, i siromasima, i putnicima, i prosjacima, i za otkup iz ropstva...” (*Kur'an* 2: 177). U vakufnamama zabilježena je i bogata Poslanikova tradicija o vrijednostima izdvajanja u dobrotvorne svrhe. Često se u ovoj vrsti dokumenata navodi da je Poslanik rekao: „Kada čovjek umre, prestaju njegova dobra djela, izuzev u tri slučaja: trajne sadake, korisnog znanja ili dobrog djeteta koje mu uči dovu” (*Muslimova zbirka hadisa: sažetak* 2004: 429). Pod trajnim dobrom podrazumijevaju se zadužbine koje će

Gornji Vakuf, Kulen Vakuf, Varcar Vakuf i dr.

koristiti ljudima i nakon smrti njihovih osnivača. Pored kur'anskih ajeta i Poslanikove tradicije često se navode i stihovi na arapskom, perzijskom ili osmanskome turskom jeziku koji govore o dobročiniteljima. Vakuf popularizaciju doživljava kod običnog puka kroz brojne priče i hikaje, u kojima se ističe da mali darovi u ime Boga mogu kod Njega biti primljeni podjednako kao i veliki vakufi vladara. Cilj koji je vakif (osnivač zadužbine) namjeravao postići bilo je Božije zadovoljstvo, stoga su se prihodi od vakufa nužno usmjeravali na činjenje dobrih djela. Vakif je često određivao molitve koje je za njega trebalo da uče korisnici vakufa.

Vakufi se prema količini uložених sredstava mogu podijeliti na velike, srednje i male (Zlatar 1983: 104). Veliki vakufi osiguravali su značajna materijalna sredstva, izgradnju više objekata, te veliki broj uposlenika. Institucija vakufa predviđala je dugoročno finansiranje svojih ustanova putem stavljanja pod zakup privrednih objekata ili davanja pod zakup obradivog zemljišta. Gradnja dućana, hanova, hamama doprinosila je razvoju gradske infrastrukture. Vakufi su planirali izdvajanje sredstava za održavanje i renoviranje, kako objekata koji su donosili dobit, tako i onih koji su se finansirali od te dobiti, a sve s ciljem dugotrajnosti zadužbine. Vakuf je dao značajan doprinos razvoju privrede, jer su trgovci i zanatlije mogli posuđivati zavještani novac pod određenim uvjetima (Zlatar 1974: 111). Zahvaljujući zadužbinama otvarana je mogućnost novih radnih mjesta sa osiguranim sredstvima za isplatu plaća svim uposlenicima. Ne treba zanemariti ni činjenicu da je od vakufa živio značajan dio stanovništva. Od vakufskih prihoda u znatnoj mjeri izdržavani su vakufski službenici: mutevelije (staratelji vakufa), džabije (sakupljači vakufskih prihoda), naziri (kontrolori), katibi (pisari), muderisi

(profesori), imami (predvodnici molitve), mujezini (oglašivači molitve), šejhovi (sufijski učitelji), džuzhani (učači *Kur'ana*), muvekiti (sastavljači islamskog kalendara), kutubhani (bibliotekari), poslužitelji i drugi. Izvjestan broj seljaka radio je na vakufskim imanjima i na taj način izdržavao porodice (Mehmedović 2017: 27).

Vakufi su osnivani u skladu sa islamskim zakonodavstvom. Osnivač zadužbine morao je biti punoljetan i mentalno zdrav. Imovina koja se davala u zadužbinu morala je biti čisto vlasništvo. Utemeljenje vakufa obavljalo se kao pravni čin, u kojem su vakifi ili njihovi opunomoćenici, u prisustvu svjedoka, pred sudom izjavljivali da svojom slobodnom voljom izdvajaju dio imovine u precizno određene vjerske, kulturno-obrazovne, socijalne ili humanitarne svrhe. Vakuf je mogao biti punovažno ustanovljen i putem *vasijetname*, akta posljednje volje. Na taj način se mogla uvakufiti jedna trećina imetka ili više, pod uslovom da se nasljednici ne usprotive. Vakuf bi postajao definitivni i izvršan tek nakon vakifove smrti. Izjava vakifa zapisivana je u formi dokumenta pod imenom *vakufnama* (Šabanović 1952: 5; Begović 1963: 32–33; Mehmedović 2017: 24).

Vakufname, zadužbinske povelje, jedan su od najznačajnijih izvora za izučavanje društvene i kulturne historije Osmanskog carstva.⁵ Riječ je o rodnim listovima institucija koje su osnivane.

⁵ U tradiciji bosanskih muslimana za imenovanje zadužbinske povelje upotrebljava se arapsko-perzijska složenica *vakufnama* (ar. *waqf*, tur. *vakif* i perz. *nāme* knjiga), a riječ *vakuf* koristi se za zadužbinu. U arapskom govornom području za riječ *vakufnama* koristi se termin *waqfiyya* kojim se nazivaju i zadužbinske povelje na osmanskome turskom jeziku. U radu će se upotrebljavati termini zadužbina i vakuf, te zadužbinska povelja i vakufnama kao sinonimi.

S diplomatskog aspekta vakufname se sastoje iz tri osnovna dijela: *ekspozicije* (uvodnog dijela sa imenom legatora), *dispozicije* (glavnog dijela u kome se konkretno navodi šta je sve uvakufljeno i pod kojim uslovima) i *legalizacije*, kojom nadležni kadija uvodi u sudski protokol tekst vakufname i donosi presudu o valjanosti i izvršivosti uvakufljenja, sa datumom i imenima svjedoka koji su tom činu prisustvovali. Pored ovih, glavnih dijelova, neke vakufname imaju i druge, neobavezne dijelove: *invokaciju*, ovjere originala ili prepisa, pečate i eventualno dodatke uz vakufnamu (*Vakufname iz Bosne i Hercegovine* (XV i XVI vijek) 1985: 5). Vakif je u svojoj zadužbinskoj povelji imenovao muteveliju, osobu koja će se brinuti da se odredbe vakufa poštuju, te navodio obaveze službenika koji će primati plaću iz njegovog vakufa. Od svih službenika zahtijevala se stručnost i moralnost.

Treba istaći da vakufname kao izvori imaju i svoja ograničenja. Naime, ovi dokumenti nas upoznaju samo sa početnim stanjem osnovane zadužbine. Informacije o daljem opstanku vakufa pronalazimo u sudskim protokolima mjesnih kadija, defterima (knjigama popisa) ili pak vakufnamama novih vakufa koji su im dodavani. Vakufname sadrže detaljne podatke i o neposrednom susjedstvu u kome se nalazi nekretnina vakufa; u njima se navode imena vlasnika imanja s kojima se vakuf graniči. Ova vrsta dokumenata nudi i dragocjene podatke o dobrotvoru koji utemeljuje zadužbinu, te o porodici samog dobrotvora, jer su često osnivači vakufa svoje najbliže srodnike određivali za mutevelije vakufa. Potpisani svjedoci bili su najuglednije ličnosti u mjestima u kojima su vakufi osnivani i predstavljaju važan izvor za izučavanje duhovne i intelektualne elite spomenutih mjesta (Mehmedović 2017: 23).

HISTORIJAT VAKUFA U BOSNI

Prije zvaničnog uspostavljanja Bosanskog sandžaka 1463. godine, u Bosni su se počele osnivati zadužbine čiji se kontinuitet može pratiti tokom cijelog osmanskog perioda, za vrijeme austrougarske okupacije, pa sve do danas. Podizanjem vakufskih objekata započinjalo je formiranje bosanskih gradova u osmanskome periodu. Proces osnivanja grada najčešće je tekao na način da se od državnog novca sagradi džamija uz koju se gradio čitav kompleks prosvjetnih i privrednih objekata. Na taj način je u Bosni do XVII stoljeća sagrađeno dvadeset i pet džamija oko kojih će se formirati gradovi. Ponekad je lokalnom ugledniku stizalo naređenje iz osmanske prijestolnice da na određenoj lokaciji osnuje naselje, a nekad se određeno mjesto razvijalo na inicijativu derviša koji su u njemu gradili tekiju (Handžić 1983: 115). Osmanska država osnivala je džamije koje su nerijetko služile i kao prve prosvjetne ustanove. Vremenom su se uz džamije gradili i *mektebi*, objekti koji su bili posebno namijenjeni za obrazovne svrhe. U prve obrazovne institucije u Bosni spadaju i *tekije*, ustanove koje služe za sufijski obred zikra i duhovni odgoj sufija, a u kojima su nerijetko bili zaposleni *mualimi* (učitelji u mektebima). Prema popisu iz 1541. u tekiji Isa-bega Ishakovića u Sarajevu bila je predviđena dužnost mualima sa dnevnom plaćom u iznosu od 5 akči. Muslihudin Čekrekčija je u tekiji Ajas-bega u Visokom formirao mekteb i osigurao mjesto učitelja sa plaćom od 5 akči (Kasumović 1999: 56). Država je inicirala osnivanje vakufa koji su podmirivali osnovne potrebe stanovništva. Ona se kasnije više koncentrirala na održavanje vlasti, na odbranu granica i nova osvajanja. Brigu o različitim potrebama naroda prepustila je vakifima (Kasumović 1999: 55; Mehmedović 2017: 24).

Dozvola za zavještanje pokretne imovine, poput novca, također je uveliko olakšala osnivanje prosvjetnih i humanitarnih objekata u Bosni. Naime, Bosanski ejalet nije se od kraja XVII stoljeća teritorijalno širio, te je bilo teško pronaći zemlju čiji bi zakup bio dovoljan za finansiranje sve većeg broja obrazovnih i socijalnih institucija u bosanskim gradovima koji su bilježili svoj urbani razvoj tokom XVI i XVII stoljeća. Upravo novčani vakufi doprinijeli su održavanju mnogih vakufskih ustanova u Bosni, ali i izgradnji i finansiranju novih institucija (Buzov 2011: 322).

Šesnaesto stoljeće obilježeno je kao period velikih vakufa. Navedeni vakufi imali su cijelu infrastrukturu privrednih objekata iz kojih su finansirani; nerijetko su sadržavali zavještani novac i predviđali su veliki broj svojih službenika i korisnika. Kao primjer velikog vakufa može poslužiti zadužbina Gazi Husrev-bega. Ne postoje sačuvani podaci o srednjim i malim vakufima u XVI stoljeću. Međutim, nazivi brojnih bosanskih mahala, koje su dobivale imena prema osnivačima mesdžida i džamija, pokazuju da su u vakufima učestvovali svi slojevi stanovništva još od ranog perioda bosanske historije pod Osmanlijama. U tom smislu su posebno brojni pripadnici staleža *uleme* (muslimanska inteligencija) i zanatlija. Mahala mesdžida Havadže (hodža) Kemala, mahala Mevlana Bali-efendije, mahala Katiba Kasima, mahala džamije Šejha Feruha, mahala mesdžida hadži Alije kazandžije, mahala mesdžida Muslihudina čekrekčije, mahala mesdžida sarača Ismaila, mahala mesdžida kečedži Jusufa, mahala mesdžida sagrakči Mahmuda, mahala sarača Alije, mahala mesdžida dulger Ibrahima, mahala čohadži hadži Sulejmana, mahala hadži Abdije arakijadžije, mahala Divan katiba, mahala šejha Magribije, mahala Dudi-bule i dr. samo su neke od mahala u Sarajevu koje su nastale

do početka XVII stoljeća. Uz imena brojnih mahala navodi se samo ime vakifa, dok je njihovo zanimanje izostavljeno. Međutim, sa sigurnošću se može zaključiti da oni nisu obavljali značajnu funkciju u osmanskoj administraciji ili vojsci u Bosni, jer su titule redovno navođene uz imena (*Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604.* sv. I 2000: 5–6).

Na osnovu sačuvanih zadužbinskih povelja može se zaključiti da je XVII stoljeće u Bosanskom ejaletu obilježeno srednjim vakufima, te da je zastupljen značajan broj dobrotvora iz reda domaćeg stanovništva. To je doba postojanja dobre vjerske, obrazovne i socijalne infrastrukture i nije bilo potrebe za velikim zadužbinama, niti za intervencijama osmanske vlasti. U XVII stoljeću nastao je značajan broj srednjih vakufa u Mostaru. Riječ je o Hercegovcima koji su obavljali značajne funkcije u osmanskoj prijestolnici ili u Bosanskom ejaletu, a željeli su se odužiti zavičaju. Među osnivačima mostarskih vakufskih ustanova snažno je prisutan stalež *uleme* čiji istaknuti predstavnici su: Koski Mehmed-efendija, Roznamedži Ibrahim-efendija, Ali Havadže, Bajezid Havadže, Hafiz Havadže, Čose Jahja Havadže, Husein Havadže, Memi Havadže, Memi Kethoda, Šejh-efendija, Šejh Ismail-efendija Opijač (Hasandić 2000: 88).

Kada je u pitanju Bosanski ejalet u XVIII stoljeću, treba istaći da situacija u pogledu institucija vakufa nije bila zadovoljavajuća zbog pogubnih posljedica napada Eugena Savojskog 1697. i spaljivanja brojnih vakufskih ustanova, privrednih objekata, dućana, karavan-saraja, hamama, od čijih su prihoda navedene ustanove izdržavane. Nakon što su bosanski gradovi, kroz koje je Savojski prošao u napadu 1697. godine, spaljeni gotovo u cijelosti, u Bosni djeluju veliki graditelji poput Elči Ibrahim-paše,

Mehmed-paše Kukavice, Kamil Ahmed-paše, Muhsinzade Mehmed-paše, koji su obavljali dužnost osmanskih namjesnika u Bosanskom ejaletu. Za vakufske objekte koje su u Bosanskom sandžaku podigle bosanske valije karakteristično je da su se neki uposlenici njihovih vakufa finansirali iz državnih prihoda, poput džizije bosanskih nemuslimana, prihoda od carine i sl. Ti državni prihodi ustupani su visokim osmanskim dužnosnicima, a onda su putem osnivanja vakufa dodjeljivani krajnjim korisnicima. Na taj način stizao je pozitivan odgovor na molbu sultanu iz 1706. za finansiranje prosvjetnih radnika koji su ostali bez plaće nakon što su uništeni vakufi ustanova u kojima su radili (Mataradžija 2025: 130). Stanovnici Bosanskog sandžaka ne samo da su tražili pomoć osmanskih vlasti za razrušene vjerske i prosvjetne objekte nego su i sami učestvovali u njihovoj popravci putem osnivanja sekundarnih vakufa. Iz sačuvanih vakufnama saznaje se da su tokom XVIII stoljeća u Bosanskom sandžaku ponovo građene ili obnavljane vakufske institucije. Na postojećem vakufskom zemljištu građeni su novi vakufi na mjestima uništenih objekata. Iz vakufname Sabašizade hadži Mehmeda, sina Ahmedovog, iz 1753. godine saznaje se da je vakif zavještao dvije parcele, pet podruma i dvanaest dućana od koji su neki sagrađeni na vakufima Kemal-bega, Husrev-bega i Rustem-paše (*Bosna-Hersek Vakfiyeleri* 2: 840). Veliki broj vakufa u potpunosti je uništen i nikad nisu obnovljene ustanove koje su njihovim sredstvima finansirane. Neki vakufi uspjeli su opstati i obnoviti svoje institucije iz vlastitih sredstava, ali su bili prinuđeni isplaćivati plaće svojim uposlenicima u umanjenom iznosu. Značajan je broj ustanova koje su toliko osiromašile da nisu uopće mogle isplaćivati primanja svojim uposlenicima, jer je očito postojalo pravilo da institucije vakufa imaju prioritet u odnosu na isplatu plaća uposlenicima navedenih ustanova. Izvori pokazuju naglo umanjenje

vakufskog kapitala tokom cijelog XVIII stoljeća (Husić 2009: 48). Treba istaći i da su neki vakufi u Bosni propali, jer od početka nisu predviđali dovoljno sredstava za finansiranje svojih ustanova ili su, pak, bili izloženi korupciji mutevelija ili drugih uposlenika vakufa.

Često se u vakufnamama iz XVIII stoljeća sreće izraz *müceddeden binā eyle-diğim* (*ponovo sam sagrađio*). Veliki je broj vakufnama koje govore o obnovljenim vakufskim ustanovama sredstvima novih vakifa. Osnivači novih zadužbina najčešće su bili lokalni uglednici. Njihovim vakufima kasnije su pridruživani i sekundarni vakufi, s ciljem povećanja plaće za učitelje koji su imali mala primanja, osiguranja udžbeničke literature, kupovine odjeće i obuće za siromašnu djecu, polaznike mekteba ili medresa, te ispunjavanja nekih drugih potreba. Ti vakufi su omogućavali rad i ponovno uspostavljanje vjerskog i obrazovnog života u Bosni.

Kada je u pitanju XIX stoljeće, većinu vakufa čine mali vakufi. Među njima se izdvaja tek vakuf Fadil-paše Šerifovića, koji bi se mogao svrstati u velike vakufe (Mehmedović 2017: 68). Sačuvane vakufname iz kasnog perioda osmanske vlasti u Bosni svjedoče o brizi običnih ljudi za održavanje vjersko-prosvjetnih ustanova u mjestima u kojima su živjeli (*Bosna-Hersek Vakfiyeleri* 3: 981–1278).

VAKUFNAME IZ BOSNE

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci čuvaju se 1102 vakufname, kao i dokumenti koji su u uskoj vezi sa vakufima (Fajić 1978: 245–302). Radi se o vakufnamama koje su registrirane u periodu od sredine XV do sredine XX stoljeća. Analiza vremena legalizacije navedenih vakufnama pokazala je da se na XV stoljeće odnose tri vakufname, XVI i XVII stoljeću pripada po 26 vakufnama, 87

sačuvanih zadužbinskih povelja potiče iz XVIII stoljeća, dok se njih 960 odnosi na period XIX i prve polovine XX stoljeća. Navedeni brojevi pokazuju da je riječ o malom broju sačuvanih vakufnama u odnosu na broj vakufskih ustanova koje su utemeljene u Bosni, a za koje postoje drugi historijski izvori ili koje djeluju i danas.⁶

Uz ograničenje malog broja dokumenata u odnosu na broj utemeljenih zadužbina, ipak se može ustanoviti da su se u kasnijem periodu češće osnivali mali vakufi koji su raspolagali skromnim sredstvima, te sekundarni vakufi koji su pridruživani ranije osnovanim zadužbinama. Postavlja se pitanje kako su osnivači sekundarnih vakufa birali kojem će osnovnom vakufu pomoći? Ponekad je u pitanju bio sekundarni vakuf za njihove najbliže srodnike: djeca za vakuf roditelja, supruga za muža i sl. (Filan 2007: 104). Ponekad su sami vakifi osnivali dodatne vakufe za zadužbine koje su ranije utemeljili. Takvi su vakufi Subašizade hadži Mehmeda, sina Ahmedovog i Fatime Kanite, kćeri Hajrizade Mehmed-efendije o kojima se govori u nastavku rada. Razložno je pretpostaviti da su nerijetko osnivači sekundarnih vakufa lično poznavali uposlenike vakufa čije su finansijsko stanje željeli unaprijediti.

Ako se analiziraju vlasnici sačuvanih vakufnama iz Bosne i Hercegovine prema rodnoj pripadnosti, uočava se da se 239 dokumenata ove vrste odnosi na žene, što čini 21,7% od ukupno sačuvanih isprava o vakufu. Treba istaći da smo u obzir uzele samo one vakufname koje imaju jasno utvrđeno ime vakife, te da u vakufe žena nismo uvrštavale

zajedničke vakufe, kao npr. vakuf za zborničku medresu ili ženski mekteb u Trebinju, iako su žene učestvovala i u zajedničkim vakufima. U nekim bosanskim gradovima vakufname pokazuju i veći procent učešća žena kao vlasnica dobrotvornih zadužbina. Od 364 sačuvane vakufname za Sarajevo, njih 132 pripadaju ženama, što čini visoki procent od 36% (Avdić-Hajrović 2013: 151).

Za razliku od žene u Evropi, koja se tek u devetnaestom stoljeću počinje boriti za svoj pravni tretman, sa stanovišta islamskog pravnog sistema žena je bila pravni subjekt (Čar-Drnda 2007: 127). Shodno tome, žena je mogla posjedovati vlastitu imovinu i njome raspolagati po svojoj volji, a svojim finansijama nije bila obavezna učestvovati u porodičnom budžetu, niti se brinuti za materijalnu situiranost porodice. Čak i onda kada je raspolagala velikim materijalnim sredstvima, muž je bio obavezan da se brine za ekonomsku stabilnost i kompletno materijalno osiguranje supruge i cijele porodice. Svoje obrazovanje, koje je sa stanovišta islama bilo obavezno za sve pojedince zajednice, stjecala je u mektebima, a proširivala ga na ženskim skupovima, u džamijama i obrazovnim institucijama (Čar-Drnda 2007: 127). Vlasnice bosanskih zadužbina pripadale su različitim društvenim slojevima. Bile su supruge upravnih službenika, pripadnika inteligencije, zanatlija. U protokolu sarajevskog suda zabilježena je i vakufnama dvije kršćanke. Godine 1783. Anđelija, kći Ivana Neškovića iz Sutjeske, i njena sestra izjavile su pred sarajevskim kadijom da svoj dio kuće koji su naslijedile od oca poklanjaju kako bi se u njoj kršćanska djeca podučavala *Bibliji* i kako bi služila za stanovanje siromašnih kršćana (*Bosna-Hersek Vakfiyeleri* 2: 934).

Bosanske vakufname najčešće su povezane sa održavanjem vjerskog i ob-

⁶ Godine 2016. u izdanju Vakufske direkcije u Ankari većina navedenih vakufnama je transliterirana, te je postala dostupna širem krugu istraživača. Vidjeti: *Bosna-Hersek Vakfiyeleri* 1–5, 2016. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

razovnog života u mjestima iz kojih vakifi potiču, poput osnivanja ili renoviranja džamija, mekteba ili medresa, isplate plaća službenicima vakufa, organizacije predavanja i obilježavanja vjerskih praznika. Veliki dio vakufnama ima humanitarni i socijalni karakter i odnosi se na pomaganje siromašnima, održavanje puteva, vodovoda i drugih objekata široke društvene namjene. Iz vakufnama koje su legalizirane u Bosni uočava se da su vakifi izdvajali sredstva u različite, ponekad i neobične namjene: za obavljanje hadža siromašnim, a pobožnim muslimanima, nabavku nojevih jaja za mihrabe džamija, tepiha od šimširova drveta, održavanje javnih toaleta, nabavku kazana koji će se ustupati za održavanje svadbi, kupovanje ruha siromašnim djevojkama, podmirenje poreza siromašnim džematlijama, za sredstva službeniku koji će tokom cijelog ramazana iz Neretve pred Roznamedžijinu džamiju donositi vodu za iftar, za voće i slatkiše koji će se dijeliti djeci četvrtkom, za trešnje i janjeće pečenje s kojim će se počastiti mektepska djeca na izletu, za korićenje Mushafa siromašnoj djeci. Gazi Husrev-beg je u Dobor-gradu kod Modriče 1537. uvakufio 150 košnica pčela. Šejh Muslihuddin Čekrekčija u svojoj vakufnami iz 1526. izdvaja i vakufi hiljadu dirhema za onoga ko bude čistio nužnik u blizini tekije Turna-dede. Konjički vakif Mehmed-čauš određuje sredstva u svojoj vakufnami iz 1662. godine da se nađe učena žena koja će ići od kuće do kuće i poučavati one djevojčice koje iz opravdanih razloga ne mogu ići u školu. Utemeljitelj Varcar Vakufa hadži Mustafa Kizlaraga određuje da se svake godine djeci koja uče u njegovoj školi kupi po jedna dolama i po jedne čakšire od bijele čohe, po jedna kapa i pojas i da im se podijeli i obuče prilikom, za muslimane, odabrane noći Lejle-i Kadra. Postojali su vakufi za otkup muslimana koji su pali u ropstvo, za obezbjeđivanje hrane gladnim pticama i psima tokom

zime i mnogi drugi, najrazličitije namjene (Mehmedović 2017: 84).

Dobrotvori i dobrotvorke nastojali su da za svoj vakuf postignu što veću Božiju nagradu birajući, primjerice, odabrane dane ili mjesece u islamskom kalendaru za izvršenje odredbi iz vakufa, određujući kao korisnike svog vakufa osobe koje su nerijetko zaboravljene od društva. Ponekad se čini da što su vakufi bili manji, to su ideje vakifa bile raznovrsnije. Vakifi su novčano pomagali uposlenike džamija, mekteba i medresa, zavještavajući novac da se daje na pozajmicu uz prirast, najčešće od 10%, određujući zauzvrat da korisnici njihovih vakufa uče molitve za njihove duše.

U nastavku rada kao ilustrativni primjeri o instituciji vakufa poslužiti će tri sarajevska vakufa iz XIX stoljeća. Razlog zbog kojeg smo odabrale da predstavimo i analiziramo vakufe Subašizade hadži Mehmeda sina Ahmedovog, Slobodazade Saliha sina Abdulahovog i Fatime Kanite, kćeri Hajrizade Mehmed--efendije jeste inventivnost njihove namjene. Važna nam je, također, bila i činjenica da ovi vakufi nisu do sada predstavljani naučnoj i stručnoj javnosti. Prijevod dijelova njihovih zadužbinskih povelja, koji je citiran u radu, sačinjen je uvidom u navedene vakufname koje se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, kao i njihovu transliteriranu verziju koja je objavljena u djelu *Bosna-Hersek Vakfiyeleri*.

Vakuf Subašizade hadži Mehmeda, sina Ahmedovog

Subašizade hadži Mehmed, sin Ahmedov, bio je stanovnik Kućuk Katibove mahale u Sarajevu. On se dva puta ostvario kao vakif. Svojom prvom vakufnamom iz 1753. godine utemeljio je mekteb uz mesdžid u Timur-hanovoj

mahali. Objekat je osnovan na mjestu nekadašnjeg mekteba koji je porušen u napadu Eugena Savojskog (Kasumović 1999: 93). To je bio značajan vakuf za koji je zavještano veliki broj nekretnina, među kojima treba istaći jedanaest dućana na Bašćaršiji, sedam skladišta za trgovačku robu, te više parcela. Vakif je pored plaće u iznosu od 15 groša godišnje za hafiza Ali-efendiju, kojeg je odredio za mualima u svom mektebu, osigurao plaće u istom iznosu za mualima u mektebu kod Careve džamije i mualima mekteba u mahali Sarača Alije. Odredio je da se svakog mjeseca ramazana kupuje hljeb siromašnoj djeci i prema mišljenju mutevelije dijeli onima koji su u stanju potrebe (*Bosna-Hersek Vakfiyeleri* 2: 840). Iz navedenih zavještanih nekretnina možemo pretpostaviti da je Subašizade hadži Mehmed, sin Ahmedov, bio imućni sarajevski trgovac. Ne samo da je osnovao vlastiti mekteb nego je i pomogao rad još dva sarajevska mekteba. Ovaj vakuf imao je za svrhu pomoć obrazovnim ustanovama, ali i humanitarnu svrhu u vidu pomoći za ranjivu kategoriju društva, siromašnu djecu.

Drugi vakuf Subašizade hadži Mehmeda, sina Ahmedovog, utemeljen je 1822. i osnovan je prema vakifovoj oporuci. Riječ je o jednoj trećini njegovog imetka koja je obuhvatala tri dućana, dva skladišta za robu, dvije sobe. Navedene nekretnine nalazile su se na vakufu Gazi Husrev-bega i vakufu hadži Hajdara. U spomenutom dokumentu ističe se podatak da je Subašizade hadži Mehmed, sin Ahmedov, umro 1821. godine (*Bosna-Hersek Vakfiyeleri* 3: 1041).

Navedeni vakif oporučno je zavještao sljedeće:

„Neka se svake godine spomenute nekretnine zainteresovanim osobama izdaju pod kiriju po uobičajenoj zakupnini. Neka se od zarađene kirije prvo plati zakupnina za spomenuta dva

vakufa, potom neka se učenicima koji pohađaju nastavu u časnom mektebu u Timur-hanovoj mahali, siromasima i stanovnicima navedene mahale svake godine u mjesecu ramazanu, osim petkom, kupi po sto hljebova koje će im učitelj mekteba podijeliti. Neka se svake godine u zimu kupi 20 tovara drva za spomenutu školu i neka se to preda učitelju djece. Neka se od preostale spomenute zakupnine mutevelijama svake godine isplati po 25 groša kao naknada za upravljanje vakufom, nakon toga neka se višak utroši preko upravitelja vakufa za popravku i obnovu spomenutog mekteba, s njom povezane časne džamije, mekteba koji se nalazi u mahali Sarača Alije i objekata, koji su ranije, u skladu sa važećom vakufnamom, zavještani i trajno zadržani kao vakuf“ (GHB, Sidžil 61, 43–44; *Bosna-Hersek Vakfiyeleri* 3: 1041).

Iako je Subašizade hadži Mehmed uvakufio značajan imetak, želio je racionalno rasporediti vakuf i ostvariti trajnost zavještanih dobara. Vakif je odabrao pomoći učenike u svom mektebu, osiguravši im najjednostavniju hranu, hljeb, kao i ogrjev. Odabrao je mjesec ramazan za podjelu hljeba izuzevši petak jer je to bio neradni dan. Pored učenika, predmet ovog vakufa bili su siromasi i stanovnici Timur-hanove mahale u kojoj se njegov vakuf nalazio. Budući da je ramazan za muslimane sveti mjesec i da se dobra djela u njemu vrednuju višestruko, mnogi vakifi odlučivali su da se njihov vakuf realizira upravo u navedenom mjesecu.

Vakuf Slobodazade Saliha, sina hadži Abdulahovog

Ovaj vakuf osnovan je 10. februara 1856. godine (3. džemazije-l-ahir 1272) u Sarajevu. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci zabilježen je još jedan vakuf Slobodazade hadži Saliha i Hašeme koji

potiče iz 1882. godine (Fajić 1978: 289). O samom vakifu nemamo dovoljno podataka izuzev onoga što pronalazimo u dokumentima o zavještenju. Bio je stanovnik mahale hadži Idrisa u Sarajevu. Uočava se da je između svog prvog i drugog vakufa obavio hadž, na osnovu čega možemo zaključiti da je pripadao staležu imućnijih stanovnika Sarajeva. Slobodazade Salih, sin hadži Abdulahov, svojim prvim vakufom zavještao je četiri skladišta za trgovačku robu i jedan dućan u čaršiji Halača, jedno skladište i jedan dućan u Abadžijskoj čaršiji i 11.000 groša u gotovini.⁷ Na osnovu nekretnina koje je uvakufio, razložno je pretpostaviti da je vakif bio zanatlija koji se bavio izradom vunene odjeće ili trgovinom. Naravno, postoji mogućnost i da je naslijedio navedene nekretnine. Vakif je na sljedeći način izrazio namjenu zavještenih dobara:

„Neka se svake godine spomenuta skladišta i dućani posredstvom mutevelije iznajmljuju drugima i neka se spomenuti iznos od jedanaest hiljada groša umnožava na dozvoljeni način. Neka se godišnje od spomenutih zakupnina i prihoda izdvoji tri stotine groša za upravljanje vakufom i po stotinu i pedeset groša za nadzor nad vakufom i prikupljanje prihoda. Da se dostojnom učenjaku dodijeli godišnja plata od dvije stotine groša da drži predavanja braći muslimanima jednom sedmično u časnoj hadži Durakovoju džamiji na Baščaršiji u spomenutom gradu. Ko god bude zadužen za čišćenje spomenute džamije neka godišnje raspolaže platom od pedeset groša. Isti iznos plaće neka se dodijeli i osobi koja održava čistoću u časnoj Tabackoj džamiji. Neka se godišnje isplati dvije

stotine groša učenjaku koji jednom sedmično drži predavanje ženskom džematu u časnoj džamiji hadži Idrisa u spomenutom gradu. Da se svake godine preko mutevelije kupe dvije posude masti od osam mjera za rasvjetu sa desne i lijeve strane mihraba⁸ spomenute časne džamije hadži Idrisa. Neka se svake godine u mjesecu ramazanu preko mutevelije kupi po jedna mjera maslinovog ulja i neka se pali po jedna svjetiljka na kapiji spomenute džamije. Ko god bude mujezin u spomenutoj džamiji – neka pali spomenute posude sa uljem i svjetiljke i neka za taj posao godišnje raspolaže sa dvadeset groša. Uz znanje mutevelije, neka jedan hafiz⁹ Kur'ana, iz reda ovlaštenih lica, svakog dana prouči po jedan džuz¹⁰ od početka časnog Kur'ana i neka na taj način svakog mjeseca prouči cijeli Kur'an. Stečena dobra djela od učenja Kur'ana neka se poklone prvo prosvijetljenoj duši časnog Poslanika i Vjerovjesnika, Muhameda, a potom duši spomenutog vakifa, njegovim roditeljima, precima, rodbini i svim vjernicima; neka hafiz godišnje raspolaže platom od tri stotine šezdeset groša. Svake godine neka se posredstvom mutevelije kupe četiri ovna i neka se zakolju na Kurban Bajram, meso i koža kurbana neka se daruje siromašnima, a dobra djela neka se poklone isključivo dušama spomenutog vakifa Salih-age, njegovog oca hadži Abdulah-age i njegove braće hadži Alije i Mustafa-age. Neka se svake godine u mjesecu ramazanu siromasima podijeli stotinu groša, a dobra djela neka se poklone dušama spomenutog Salih-age, hadži Abdulah-age, hadži Alije i Mustafa-age. Nakon što se navedeni iznos utroši, ukoliko nešto preostane, neka se izdvoji za obnovu i održavanje

⁷ U osmanskim čaršijama dućani istog zanata bili su grupisani jedan do drugog. Po imenima zanata ulice su dobivale nazive. Halači su bili vunovlačari, a abadžije su bile zanatlije koje izrađuju ogrtače od vune.

⁸ Mihrab je ovalno udubljenje u zidu džamije od strane Kabe, gdje imam predvodi molitvu.

⁹ Hafiz je osoba koja zna *Kur'an* napamet.

¹⁰ Džuz je trideseti dio *Kur'ana* i iznosi 20 stranica kur'anskog teksta.

spomenutih pet skladišta i dva dućana, kaldrme kod česme u mahali hadži Idrisa, turbetâ Šemsi Dede i Ajni Dede u mahali Hadim Ali-paše, te drveća koje okružuje muslimansko groblje poznato pod nazivom Čekrečinica, koje se nalazi u mahali spomenutog hadži Idrisa. Ako od navedenih troškova preostane višak novca, neka se posuđuje na prethodno spomenuti način“ (GHB, Sidžil vakufnama-1-379–380; *Bosna-Hersek Vakfiyeleri* 3: 1134–1135).

Slobodazade Salih, sin hadži Abdulahov, svojom zadužbinom želio je unaprijediti znanje kako svojih sugrađana, tako i sugrađanki. On je, također, želio finansijski podržati osobe koje su zadužene za održavanje čistoće u dvije sarajevske džamije. Izuzev velikih vakufa koji predviđaju plaće za sve službenike u džamijama, ovo je jedini vakuf koji se čuva u Bosni i Hercegovini u kome vakif posebno izdvaja čistače džamija. Pretpostavljamo da je vakifu bio poznat kur'anski ajet: „Allahove džamije održavaju oni koji u Allaha i u onaj svijet vjeruju i koji molitvu obavljaju i zekat daju i koji se nikog osim Allaha ne boje; oni su, nadati se je, na Pravome putu“ (*Kur'an* 9: 18). Razložno je pretpostaviti da se vakif nadao molitvi navedenih službenika džamija, koji su u kur'anskom tekstu opisani kao istinski vjernici.

Vakif je, također, želio hranom i milostinjom obradovati siromahe na dan Kurban-bajrama, koji, uz Ramazanski bajram, predstavlja najveći praznik za muslimane. Veoma je inventivna odluka vakifa da održava i stabla koja su okruživala mezarje, kako bi time doprinio ljepšem izgledu svoje mahale. Riječ je o današnjem velikom parku u Sarajevu prekoputa zgrade Predsjedništva. Sve navedene odredbe ovog vakufa navode nas na zaključak da je vakif bio veoma dobro upoznat sa izvorima na kojima se temelje zadužbine u islamskoj civilizaciji.

Vakuf Fatime Kanite, kćeri Hajrizade Mehmeda

Fatima Kanita, hanuma, kći poznatog kadije i muderisa Hajrizade Mehmeda Seid-efendije, bila je stanovnica Čekreki Muslihudinove mahale u Sarajevu. Ona je bila supruga Mustafa-paše Babića, jednog od najistaknutijih osmanskih službenika u Bosni u prvoj polovini XIX stoljeća, koji se i sam istakao kao vakif (Lavić 2013: 61). Sava Kosanović, suvremenik Fatime Kanite, ovu istaknutu dobrotvorku opisao je kao pravu gospođu po srcu i djelima, koja darežljivom svojom rukom gleda i potpomogne sirotu (Omanović-Veladžić 2017: 339).

Sačuvane su tri vakufname Fatime Kanite, iako se, sudeći po drugim izvorima, navedena dobrotvorka u pet navrata ubilježila u osnivače vakufa. Ona je prvi put 22. oktobra 1849. godine (5. zi-l hidždže 1265) uvakufila jednu vodenicu sa četiri okna na rijeci Zujevini u naselju Osijek kod Sarajeva i odredila da se prihodi od zakupnine vodenice troše na njen popravak. Sredstva koja preostanu trebalo je preko mutevelije uručiti muderisu Simzadeove medrese Mehmed Tahir-efendiji i petorici učenika spomenute medrese za učenje *Kur'ana*. Vakifa je odredila i dužnost vaiza (propovjednika) koji je jednom sedmično trebalo da drži predavanja muškarcima i ženama u Vekil-harč džamiji u Sarajevu. Od navedenih prihoda, također je trebalo održavati česmu, poznatu kao Mejdanuša, kao i njen vodovod u sarajevskoj mahali Sagra-hadži Alije, te popraviti kaldrmu oko navedene česme (*Bosna-Hersek Vakfiyeleri* 3: 1098).

Ista vakifa je 1857. obnovila Timur-hanovu džamiju u Berkuši. Za održavanje džamije ona je uvakufila jednu manju kuću i berberski dućan u Bravadžiluku (Kemura 1913: 46). Iste godine obnovila je džamiju Hitrog Sulejmana na Pajama,

sagrađenu 1578. godine. Ova džamija obrušena je od udara groma 1796, a navedena vakifa ju je iz temelja obnovila i sagradila munaru (Kemura 1913: 46). Ona je, također, iz temelja obnovila i džamiju Hodže Sinana Volodera u Golodarici i uz nju podigla mekteb (Kemura 1913: 46). Za navedene vakufe nisu sačuvane vakufname.

Druga sačuvana vakufnama Fatime Kanite potiče iz 2. marta 1874. godine (13. muharrem 1291). Ovom vakufnamom vodenici, koja je ranije zavještana, dodate su brojne druge nekretnine poput dvije kuće u Čekrekči Muslihudinovoj mahali i sedam dućana (tri piljare, dva kovačka dućana, jedan staklorezački, jedna berbernica) (*Bosna-Hersek Vakfiyeleri* 3: 1251). Riječ je o značajnim sredstvima koje je vakifa rasporedila na sljedeći način: za isplatu plaća imam u mujezinu u džamiji u Timur-hanovoj mahali koju je obnovila ranije; za plaću imama i mujezina i rasvjetu u džamiji Čekrekči Muslihudina, za plaću imama i mujezinu i za rasvjetu u džamiji Hitri Sulejmana, za odražavanje predavanja za žene u Vekil harč džamiji i to u tri sveta mjeseca, za muderisa i učenike Simzade medrese koji su morali učiti hatmu za članove njene porodice koji su preminuli (*Bosna-Hersek Vakfiyeleri* 3: 1252).

Treća vakufnama Fatime Kanite, koja je u stvari njena oporuka, potiče iz 5. februara 1889. godine (4. džemazije-l-ahir 1306). Ova vakufnama do sada nije prevedena niti predstavljena u naučnoj javnosti. U vrijeme kada je legalizirana, Fatima Kanita nije bila među živima. Ovaj vakuf sadržavao je vodenicu sa četiri okna na Zujevini, koja je bila njen prvi vakuf. Njemu je pridružena i jedna bašta sa voćkama, koja se nalazila uz spomenutu vodenicu. Fatima Kanita oporukom je zavještala još i četiri dućana. Prihode od zavještanih nekretnina vakifa je namijenila u sljedeće svrhe:

„Neka se spomenute nekretnine posredstvom mutevelije daju u zakup, te neka se od pet hiljada sedam stotina groša, što je zbir njihove godišnje zakupnine prema trenutnoj tržišnoj vrijednosti, svake godine na Kurban-bajram preko mutevelije kupi jedan ovan za sto pedeset groša, zakolje, a meso i koža neka se udijeli siromašnima. Dobra djela za taj čin neka se poklone časnoj duši našeg Poslanika, prvaka ljudskog roda, Muhameda, Odabranika, neka je Allahov mir i blagoslov na njega. Također, neka se svake godine na Kurban-bajram kupi i zakolje pet kurbana u vrijednosti od pet stotina groša, neka se podijele, a dobro djelo za to neka se pokloni dušama spomenute preminule vakife, njenog oca Mehmeda Seid-efendije, majke Hatidža-hanume, brata Akif-efendije i preminulog sina Ibrahima Edhem-bega. Također, neka se od spomenutog prihoda svakog mjeseca izdvoji šezdeset groša i neka se daju kao poklon učačima koji će svakog mjeseca uoči petka u medresi Simzade u Sarajevu učiti hatme i nagradu za taj čin pokloniti preminuloj vakifi Kaniti-hanumi. Također, neka se u spomenutoj medresi svake godine prouči odvojeno jedna hatma časnog *Kur'ana* i sevap neka se pokloni duši našeg Poslanika Muhameda Mustafe, koji je razlog stvaranja svijeta, neka je Allahov mir i blagoslov na njega. Jedna hatma neka se uči za dušu preminule vakife Fatime Kanite, a četiri puta neka se prouči *Kur'an* za duše oca preminule vakife, Mehmeda Seid-efendije, njene majke Hatidža-hanume, brata Akif-efendije i sina Ibrahima Edhem-efendije.¹¹ Neka se učačima godišnje daruje sedam stotina i dvadest groša. Također, neka se iz spomenutih prihoda svake godine izdvoji četiri stotine groša i neka se preko mutevelije daje kao plata imam – ko god on bio – u

¹¹ U tekstu iznad spomenuti sin Ibrahim Edhem se navodi sa titulom bega.

časnoj džamiji u Timur-hanovoj mahali, koja je u Sarajevu poznata kao Berkuša. Neka se svake godine iz navedenog prihoda izdvaja stotinu groša i neka se preko mutevelije daje kao godišnja plata mujezinu – ko god on bio – spomenute časne džamije. Neka se iz navedenog prihoda svake godine izdvoji četrdeset groša i preko mutevelije kupi maslinovo ulje i svijeeće, te neka se pale u spomenutoj džamiji. Neka se iz spomenutog prihoda svake godine izdvoji stotinu groša i neka se za taj iznos kupi, koliko bude moglo, pari čarapa. Kada nastupi zima, neka čarape mutevelija podijeli siromašnoj djeci koja pohađaju mekteb u mahali Gazi Mehmed-bega u Sarajevu. I neka iz spomenutog prihoda muteveliji godišnje pripadne sedam stotina pedeset groša za upravljanje vakufom, a preostali višak zakupnine neka se utroši na popravku, obnovu i izgradnju spomenutih vakufskih nekretnina“ (Sidžil vakufnama-1-232; *Bosna-Hersek Vakfiyeleri* 3: 1323).

Prema tri vakufname koje su nam na raspolaganju zaključujemo da Fatima Kanita nije lično odlazila u sud da utemelji svoje vakufe, nego je slala svoje opunomoćenike. Kada uporedimo vakuf Fatime Kanite u periodu od 1849. do 1889. uočavamo da je navedena sarajevska dobrotvorka u nekoliko navrata nastojala osigurati sredstva za muderisa i učenike Simzadeove medrese u Sarajevu, kao i za službenike džamije u Timur-hanovoj mahali koju je obnovila 1857. godine. Naime, medresa koja je osnovana 1775. oporukom hadži Abdulkerim-efendije Đumišića (u. 1764) nije imala vakufom ustanovljenu plaću muderisa (Mataradžija 2025: 160). U sudskim protokolima sarajevskih kadija zabilježeni su dodatni vakufi hadži Abdulkadir-efendije Muzaferije i Fatime Kanite za ovu medresu (Kemura 1913: 96). Vakifa je zasigurno bila upoznata sa nezavidnom finansijskom situacijom muderisa i učenika Simzadeove

medrese zbog čega je odlučila da ih pomaže u svim svojim vakufima. Ona je svojim posljednjim vakufom nastojala osigurati plaće službenika džamije u Timur-hanovoj mahali koju je sama obnovila.

Jedan od razloga koji nas je naveo da se bavimo vakufima Fatime Kanite jeste njena odluka da se siromašnoj djeci iz mekteba u mahali Gazi Isa-bega kupuju zimske čarape. Razložno je pretpostaviti da je vakifa poznavala neke siromašne porodice čija su djeca pohađala navedenu školu ili je, pak, dobila informacije iz prve ruke od uposlenika navedenog mekteba. Ako analiziramo odredbe i način utroška sredstava u svim zadužbinama Fatime Kanite, u kupovinu čarapa trebalo je uložiti najmanje sredstava. Međutim, zadivljujuća je inventivnost dobrotvorke. Odredba da pokloni siromašnoj djeci tople zimske čarape naprosto ukazuje na njenu dobrotu, kao i želju da racionalnim raspolaganjem vakufskih sredstava njene zadužbine traju što duže nakon njene smrti.

ZAKLJUČAK

Institucija vakufa je u dugom periodu od VII do XX stoljeća imala veoma veliki značaj za islamsku civilizaciju. Na temelju vakufa počivao je vjerski, obrazovni, privredni, socijalni i kulturni život u osmanskoj Bosni. Iako je država poticala razvoj gradova kroz osnivanje velikih vakufa u njima, dalji razvoj bio je prepušten stanovništvu dotičnih mjesta. Bosna je tokom osmanske vladavine prošla kroz niz burnih razdoblja. Najteže vrijeme za vakufe bilo je XVIII stoljeće, kada su vakufski objekti srušeni u pohodu Eugena Savojskog. Iako je tada osmanska država, preko svojih namjesnika, učestvovala u obnovi vakufskih ustanova, najveći teret je pao u ruke domaćeg stanovništva. Obnovitelji vakufskih objekata najče-

šće su bili poznati trgovci i zanatlije, a u obnovi zadužbina sekundarnim vakufima učestvovalo je i manje imućno stanovništvo. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci sačuvane su 1102 vakufname, koje zasigurno predstavljaju tek samo jedan manji dio osnovanih vakufa. Međutim, nazivi brojnih bosanskih mahala, koje su dobijale imena prema osnivačima mešdžida i džamija, pokazuju da su u vakufima učestvovali svi slojevi stanovništva još od ranog perioda bosanske historije pod Osmanlijama, što nam može poslužiti kao svjedočanstvo o podsticanoj društvenoj vrijednosti dobročinstva, ali i integriranosti muslimanske populacije Bosne u islamsku civilizaciju. Ako se analiziraju vlasnici sačuvanih vakufnama iz Bosne i Hercegovine prema rodnoj pripadnosti, uočava se da se 239 dokumenata ove vrste odnosi na žene, što čini 21,7% od ukupno sačuvanih isprava o vakufu. Treba istaći da smo u obzir uzele samo one vakufname koje imaju jasno utvrđeno ime vakife, te da u vakufe žena nismo uvrštavale zajedničke vakufe, kao npr. vakuf za zborničku medresu ili ženski mekteb u Trebinju, iako su žene učestvovala i u zajedničkim vakufima. Vakufname za Sarajevo pokazuju veći procenat učešća žena kao vlasnica dobrotvornih zadužbina.

U ovom radu posebna pažnja posvećena je vakufima Sabašizade hadži Mehmeda, sina Ahmedovog, Slobodazade Salih, sina hadži Abdulahovog i Fatime Kanite, kćeri Hajrizade Mehmed-efendije. Riječ je o vakufima koji do sada nisu bili predstavljani u naučnoj i stručnoj javnosti. Pored te činjenice, u navedene tri vakufname posebno je inventivna svrha utroška sredstava koja su zavještana. Subašizade hadži Mehmed je oporukom odredio kupovinu dvadeset tovara drva za mekteb i hljeba za siromašne učenike. Slobodazade Salih je svojom zadužbinom mislio na čistače u dvije sarajevske džamije, na organizaciju predavanja kako za muškarce, ta-

ko i za žene, ali i na održavanje dva turbeta i stabala koja su okruživala mezarje u njegovoj mahali. Fatima Kanita je, između brojnih odredbi u svojim zadužbinama, osigurala sredstva za nabavku toplih zimskih čarapa za djecu koja su pohađala jedan sarajevski mekteb. Iako po zavještanim sredstvima navedeni vakufi nisu veliki, njihovi vakifi su određivanjem načina njihovog utroška nastojali osigurati što duži kontinuitet svojih zadužbina. Oni su navedenim odredbama pokazali i veoma dobro poznavanje *Kur'ana* i Poslanikove tradicije, koji predstavlja-ju same izvore islamske civilizacije.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

Gazi Husrev-begova biblioteka, Fond arhivske građe, Zbirka dokumenata na osmanskome jeziku, Sidžil 61, 42–43.

Gazi Husrev-begova biblioteka, Fond arhivske građe, Zbirka dokumenata na osmanskome jeziku, Sidžil-vakufnama 1, 232, 379–380.

Gazi Husrev-begova biblioteka, Muhamed Enveri Kadić, *Tarih-i Enveri*, sv. V, R-7305.

Literatura

Alibašić, Ahmet i Munir Mujić (ur.). 2017. *Institucije islamske civilizacije: Izabrani članci iz Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Sarajevo: Centar za napredne studije.

Avdić-Hajrović, Selma. 2013. „Darežljive Sarajke i njihovi vakufi od osmanskog perioda do danas“. U: Begović, Nedim (ur.). *Vakufi u Bosni i Hercegovini: zbornik radova*. Sarajevo: Vakufska direkcija Sarajevo, 145–165.

Begović, Mehmed. 1963. *Vakufi u Jugoslaviji*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

Buzov, Snježana. 2011. „Značaj Bosne za razumijevanje osmanskog pravnog sustava i osmanske pravne prakse“. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 60: 311–324.

Čar-Drnda, Hatidža. 2007. „Društveni i pravni položaj žene muslimanske u osmanskoj Bosni“. *Znakovi vremena* 10: 124–153.

Fajić, Zejnil. 1978. „Popis vakufnama iz Bosne i Hercegovine koje se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci“. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* V–VI: 245–302.

Filan, Kerima. 2007. „Women Founders of Pious Endowments in Ottoman Bosnia“. In: Buturović, Amila & Irvin Cemil Schick (eds). *Women in Ottoman Balkan: Gender, Culture and History*. London – New York: I. B. Tauris, 99–126.

Filan, Kerima. 2013. „Žena i institucija vakufa u osmanskoj Bosni“. U: Begović, Nedim (ur.). *Vakufi u Bosni i Hercegovini: zbornik radova*. Sarajevo: Vakufska direkcija Sarajevo, 117–145.

Gazić, Lejla (prir.). 2000. *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604*, sv. I. 2000. (obradila Snježana Buzov). Sarajevo: Bošnjački institut: Orijentalni institut u Sarajevu.

Gazić, Lejla (ur.). 1985. *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.

Handžić, Adem. 1983. „Vakuf kao nosilac određenih državnih i društvenih funkcija u Osmanskom Carstvu“. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* IX–X: 113–119.

Husić, Aladin. 2009. „Tešanjski vakufi (s posebnim osvrtom na novčane vakufe“.

Anali Gazi Husrev-begove biblioteke XXIX–XXX: 41–64.

Karić, Enes. 2011. „Ulema i vakufi“. U: Hasani, Mustafa (ur.). *Vakufi u Bosni i Hercegovini: zbornik radova*. Sarajevo: Vakufska direkcija, 43–53.

Kasumović, Ismet. 1999. *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*. Mostar: Islamski kulturni centar.

Kemura, Sejfudin. 1913. *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.

Kur'an s prevodom (preveo Besim Korkut). Medina: Kompleks Hadimu-l-Haremejni Šerifejni-l-Melik Fahd za štampanje Mushafi Šerifa, 1412. h. (1991).

Kurtoğlu, Mehmet (ed.). 2016. *Bosna-Hersek Vakfiyeleri 2 & 3*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Lavić, Osman. 2013. „Mustafa-paša Babić i njegova rukopisna ostavština“. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* XXXIV: 61–80.

Mataradžija, Velida. 2025. *Obrazovni sistem u Bosanskom sandžaku u XVIII stoljeću*. Sarajevo: Centar za napredne studije.

Mehmedović, Ahmed. 2017. *Upravljanje vakufima u Bosni i Hercegovini 1847–2017*. Sarajevo: Vakufska direkcija.

Mešić, Teufik (ur.). 2008. *Sahihul-Buhari Buharijeva zbirka hadisa 2* (prijevod Hasan Škapur i grupa prevodilaca). Sarajevo: Visoki saudijski komitet.

Omanović-Veladžić, Alma. 2017. „Crtice iz života jednog kadije: Mehmed (Muhammed) Seid-efendija Hajrić (Homarija)“. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 67: 327–370.

Prljača, Mustafa (ur.). 2004. *Muslimova zbirka hadisa: sažetak* (prijevod Muhamed Mrahorović i grupa prevodilaca). Sarajevo: El-Kalem.

Šabanović, Hazim. 1952. „Dvije najstarije vakufname u Bosni“. *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom* II: 5–39.

Zlatar, Behija. 1974. „Popis vakufa u Bosni iz prve polovine XVI stoljeća“. *Prilozi za orijentalnu filologiju* XX–XXI: 109–159.

Zlatar, Behija. 1983. „Osvrt na srednje i manje vakufe u Sarajevu u XVI stoljeću“. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* IX–X: 103–112.

WAQFS AS SYMBOLS OF BELONGING TO THE ORIENTAL-ISLAMIC CIVILIZATIONAL CIRCLE

Summary: One of the main driving forces behind the development of Islamic civilization was the institution of the waqf (charitable endowment). The construction of religious and educational buildings, and in later periods various economic, humanitarian, and socially beneficial institutions, was based on the institution of waqf. With the Ottoman conquest of the Bosnian Kingdom, Bosnia, from the second half of the 15th century, became part of the Oriental-Islamic civilizational sphere. The development and strengthening of Muslim institutions in Bosnia under Ottoman rule were closely linked to the spread of Islam and the emergence of urban centers. In the Gazi Husrev-bey Library, 1102 waqf deeds (*waqfiyyas*) have been preserved, which certainly represent only a small portion of the established waqfs. However, the names of numerous Bosnian *mahallas*, which were given after the founders of *mesjids* and mosques, indicate that all social strata participated in endowments. This can serve as evidence of the socially encouraged value of charity, as well as of the integration of the Muslim population of Bosnia into Islamic civilization. If the preserved waqf deeds from Bosnia and Herzegovina are analyzed according to the gender of their founders, it is evident that 239 of these documents pertain to women, accounting for 21.7% of the total preserved waqf records.

In this paper, particular attention is devoted to the waqf deeds of Subašizade Haji Mehmed, son of Ahmed; Slobodazade Salih, son of haji Abdulah and Fatima Kanita, daughter of Hajrizade Mehmed-efendi. These are endowments that have not previously been presented to the academic and professional public. In addition to this, the three waqf deeds are notable for the particularly inventive purposes for which the endowed funds were designated. The waqf of Fatima Kanita who stipulated that part of the income from her endowment be used to purchase winter socks for poor children attending the maktab in the mahalla of Gazi Mehmed Bey. Subašizade Haji Mehmed, in addition to providing funds for buying bread for poor children from the maktab and the mahalla, decided to endow every year twenty bundles of firewood for the maktab in Timur-han's mahalla. Slobodazade Salih-aga decided that income from his waqf should be used to pay the cleaners of the Haji Durak Mosque and the Tabačka Mosque. Although the mentioned waqfs are not large in terms of the endowed assets, their founders sought—by determining the manner of their expenditure—to

ensure the longest possible continuity of their endowments. Through these provisions, they also demonstrated a strong knowledge of the *Qur'an* and the Prophetic tradition, which constitute the very sources of Islamic civilization.

Keywords: waqf, waqfnāme, Sarajevo, maktab, Fatima Qanita – daughter of Hajrizade Mehmed-efendi, Subašizade Haji Mehmed – son of Ahmed, Slobodazade Salih – son of Abdulah

Izdavač | *Publisher*

Društvo za kulturni razvoj „Bauo“ | *Association for Cultural Development „Bauo“*
Krš Medinski 1, 85300 Petrovac na Moru, Crna Gora | *Montenegro*
www.kontekstikulture.me | www.bauo.me
drustvobauo@gmail.com | kontekstikulture@gmail.com

Za izdavača | *For the Publisher*

Dušan Medin

Lektura i korektura | *Language Editing*

Jasmina Bajo

Prevod, lektura i korektura (engleski) |
Translation and Language Editing (English)

Milica Stanić Radonjić

Dizajn i prelom | *Design and Layout*

MM Digital d. o. o., Budva

Štampa | *Printed by*

Pro File, Podgorica

Tiraž | *Circulation*

200

CIP – Каталогизacija у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISSN 3027-4222
COBISS.CG-ID 27838724

Impresum časopisa objavljen je na linku: | *The journal's imprint is published at the link:*
www.kontekstikulture.me

Copyright © Društvo za kulturni razvoj „Bauo“, 2026.

